

EGY LETÚNT ERDÉSZETI FOGLALKOZÁS

É. Kiss
Sándor

A *vákáncs* és származékai erdészeti szakszavak. Debrecenben, valamint a Debrecen-t övező erdőpusztákon és a Debrecennel szomszédos nagyobb erdősegekkel bíró községekben ismeretesek.

A *vákáncs* szó származását tekintve latin eredetű, magyarrá vált népi szó. A *vacare* ige melléknévi igenévi alakjából, a *vacans*-ból alakult. Jelentése: üres, el nem foglalt, valamitől mentes, valami nélkül való.

Az *ager vacat*, *ager vacans* szókapcsolatok a klasszikus latin nyelvben is előfordulnak, (Julius Caesar) és olyan földet jelentenek, amelyet nem művelnek, amelynek nincs gazdája.

A *bona vacantia* 'gazdátlan javak' *possessio vacua* 'gazdátlan birtok', római jogi kifejezések. Ez utóbbiban előforduló *vacuus-a-um* melléknév a *vacans*-nak azonos értelmű változata. A *saltus* 'erdő, erdős hegység' jelzőjeként is előfordul, és a *saltus vacuus* hiányzó erdőt, azaz erdei tisztást jelent.

Ezek a kifejezések — feltehetőleg a római jog révén — átkerültek a hazai lantinságba is, és Debrecenben *ager vacans*-nak mondták a gazdátlan földet, *falcastrum vacans*-nak a gazdátlan kaszálót és *saltus vacans*-nak az erdei tisztást, illetve a jelzett szó jelentése mindegyik kifejezésben átmenvén a jelzőre, egyszerűen csak *vacans*-nak, többes számban *vacantia*-nak emlegetik a gazdára nem talált földet, kaszálót, illetve erdei tisztást.

Debrecen határa a XVIII. sz. közepéig a városban levő telkeket és a város körül levő kertsegeket kivéve a lakosság osztatlan közös földje volt, amellyel a városi tanács rendelkezett. A határ egy része, pl. az egész Ondód ún. ház után, belső telek után járó föld, telekföld volt, melynek évenkénti kiosztása 1571 óta volt szokásban. A ház után járó föld felső határa 7,5 nyilas (egy nyilas 4 köblös) azaz 30 köblös. A határ másik, nagyobbik részét 7 évenként osztották ki a debreceni polgárok között az általuk fizetett adó, a birtokukban levő ló- és szarvasmarha-állomány arányában. Ennek felső határa családonként 16 nyilas, azaz 64 köblös. Ezek voltak a *censuális* 'béres' földek és kaszálók, mert érettük évente meghatározott bért, *censust* kellett fizetni. Mivel 1 köblös 1 holdnak felelt meg, az egy család által birtokolható föld felső határa 94 hold volt. Így ír Szűcs István Debrecen történetírója:

Az 1840-es években már lehetővé tették, hogy aki egy nyilas föld után 100 forintot és egy egybogyás kaszáló után 12 forintot a város pénztárába befizetett, a census, az évi földbér alól örökre megváltódjék, a birtok örökös tulajdonává váljék. Aki ezt nem tette, vagy nem tudta megtenni, annak tovább kellett fizetni évente és nyilasonként a 8 forint censust.

Még így sem akadt minden földnek, minden kaszálónak gazdája, és évente több-kevesebb *vacans*-föld és kaszáló vagy ahogy a nép mondta *vákáncs* maradt el. Természetesen ezek a leggyengébb földek és leghitványabb kaszálók voltak. Ezeket bárki felfoghatta, aki a censusat vállalta. Őket nevezték *vákáncsosoknak*. A *vákáncsosok* olyan gazdaember-félék voltak, amilyenek

nálunk a felszabadulás előtti időben a jószággal bíró kisbérlok. Volt idő, amikor a *vákáncsosok* nagy területet foglaltak el.

Az 1850-es esztendőkből azonban a volt *vacantiák*, népesen *vákáncsosok* mind gazdára találtak. Ettől kezdve Debrecen határában szántóföldi művelésre alkalmas részeken *vákáncsosok* többé nem voltak, és megszűnt a szónak „gazdátlan, fel nem fogott szántóföld, kaszáló” jelentése is.

Megmaradt azonban a szó erdei tisztás értelemben. A tisztáson, népiesen tisztán nemcsak a természetes úton keletkezett ligetes, füves térséget értették, hanem a telepített erdőn belül telepítetlenül hagyott vagy sikertelenül felújított foltokat is, amelyet a természetes növényi takaró többé-kevésbé benőtt.

A múlt század első felében megkezdett nagy arányú vízszabályozás, a folyók gátak közé szorítása, a belvizek levezetése azzal a következménnyel járt, hogy a talajvíz szintje leszállott, s egy-egy tarvágás után, ahol a talaj vízgazdálkodása megromlott, a sarjadzás egyre erőteljesebb lett, és egyre nagyobb számban keletkeztek *vákáncsosok*. (A felújítás még a tölgyesekben is főleg sarjaztatással történt.)

A *vákáncsos* szót a múlt század második felének és a századforduló éveinek gazdag szótárirodalma nem ismeri. Kétségtelen tehát, hogy e név a század elején éledt újjá. Nem említi Csűry. Szamosháti szótára 1935, nem szól róla Bálint Sándor Szegedi szótára 1957, és nem ír róla a kítűnő hódmezővásárhelyi etnográfus, Kiss Lajos sem a Szegény emberek élete 1953. c. könyvében, tehát Debrecen környéki tájszó.

Balassa Imre tudósít először róluk *Vákáncsosok* c. írásában. (Magyar Nyelvőr 1922.) „A *vákáncsosok* modern barlanglakók. Afféle nincstelen koldus, vándorparasztok. Nyomorultabb az életük, mint a cigányoké... A gazdag és híres város (Debrecen) óriási kiterjedésű erdeit parcellánként irtják. Helyébe akác-csemetét ültetnek... A város betelepít az irtásba, ahol már új ültetés van, egy ilyen koldus vándorcsaládot. Azoknak kötelességük, hogy felneveljék 3—4 hold területen a kicsi akácfákat.

Fizetségük pedig az, hogy kiáshatják keserves, állati munkával a földből az irtás után otthagytat fatuskót... Ezt valahogyan felaprítják és eladogatják a városban... A *vákáncsosnak* joga van a földre kunyhót ásni és a kunyhója körül megterem talán egy kis krumpli, ami a családjának kell. A többit, a lisztet, zsírt, sót, cukrot, világító anyagot, ruhát, cipőt abból fedezi, hogy elad 3—4 esztendő alatt vagy három szekér fatuskót. Mikor aztán a csemeték már megnőnek, a *vákáncsost* kergetik tovább. Otthagyja megszokott fedezékét és vándorol tovább az erdőben újabb irtást keresve... Azért hívják *vákáncsosnak*, mert *vakult*, vagyis kiürített erdőterületen tengődik.”

Dr. Balassa József: A magyar nyelv szótára (Budapest, 1940.) szótározza először, és tájszóként tünteti fel: *vákáncsos*: a városból kiszorult szegényemberek, akik rongyos viskókban laknak. Balassa csak a rongyos viskót tartja jellemzőnek, s a fogalmat nem lényeges jegyei alapján definiálja.

Az Értelmező szótár szerint a *vákáncsos* olyan erdőgazdasági munkás, aki erdő telepítése fejében a betelepített területen facsemeték között saját szükségletére kapás növényeket termeszt.

Az Új magyar lexikon *vákáncsosok* című szócikkében ezt írja: „Debrecen vidékén (főként Boda, Bidesgut és Zelemér egykori, a törökidulás idején elpusztult helyeken) éltek erdőlakó szegény emberek. Földbe vájt kunyhókban tengődtek, a nyomorúságukban a régi hagyományos gyűjtőgető, vadfogó, erdő- és tuskókitermelő eszközök és eljárások számos elemét őrizték a felszabadulásig.” Ez az értelmezés több tekintetben is pontatlan: Bidesgut ismeretlen név, van Gut, Savósgut, Kísgut, Nagygut, mind erdőségek, s egykori birtokosuknak,

a Gut-Keled nemzetségnek nevét őrzik. A guti erdőségekben valóban sok *vákáncsos* élt, Zeleméren azonban nem, mert Zelemér teljes egészében szántó.

Legpontosabb Kiss Lajos nyelvész meghatározása (Magyar Nyelv 1956). „A *vákáncsos* debreceni erdőirtó és erdőtelepítő, aki az általa beültetett erdőparcellát (az ún. *vákáncsot*, vagy *vákáncsföldet*) a fák felnövekedéséig gondozza és a facsetetek között saját szükségletére kapásnövényeket termeszt; többnyire földbe ásott kunyhóban lakik családjával együtt nyomorúságos viszonyok között; olyan szegény emberek közül kerül ki, akik nem akarnak vagy nem tudnak gazdasági cselédnek sem elállni.” Ebben a meghatározásban benne van a *vákáncsos* minden fogalmi jegye, azonban nemcsak a debreceni erdőkben, hanem a Nyírségnek Debrecennel határos részein is dolgoztak.

A szó családjába tartozik még a *vákáncsossg*, amely egyrészt *vákáncsos* életet, *vákáncsos* foglalkozást jelent, másrészt a társadalmi réteg gyűjtőneve, a *vákáncsol* pedig a *vákáncsos* tevékenységét jelenti.

Dr. Balogh István a *vákáncsosoknak* két csoportjáról szól. Egyikbe azok tartoznak, akik a város közelében levő erdőn Apafáján vagy a Nagyerdőn műveltek néhány hold földet. Ezek esetenként hazajártak, és egy-egy hát dudvát, zöltséget vittek haza a malacnak és aprójószágának. A hatalmas guti erdőség környékén levő falvakban is sok olyan *vákáncsos* volt, aki csak dolgozott a *vákáncsban*, de bent a faluban lakott és alkalmasszerűen mezőgazdasági munkát is vállalt.

A távolabb fekvő erdőségekben azok a szegény emberek telepedtek le, akiknek a faluban nem volt házuk, és az erdei munkát főfoglalkozásuknak tekintették. Az ilyen *vákáncsos* a felfogott *vákáncson* legelőször is lakást, legtöbbször földkunyhót épített. Egyik olyan volt mint a másik, verem-szerű. Másfelkét méter mély gödröt ástak, az oldalát hasított fával kibélelték, a föld színén nyeregteret húztak rá, fával berakták, és szalmával, télire földdel is befedték. Lejtős bejáratot készítettek az ajtóhoz, és a tűzfalba kis ablakot, vagy csak üveglapot tapasztottak.

Ha *vákáncs* közelében víz és jó föld volt, olykor pitvarból és kis szobából álló vályog- vagy sárfalú házat építettek. A *vákáncsosnak* meghatározott mértékű jószág tartási joga is volt. Egy ló, egy tehén, egy fiaskoca és baromfi. Ha lova vagy tehene volt, annak szintén földbe ásott istállót, ólat épített. Tanyájához hozzá tartozott a boglyakemence, amelyet négy ágásra rakott tető védett. Külön fogalom volt a kétkerekű *vákáncsostalyiga*. Oldalzárjait vesszővel fonta be, gyakran vesszőfonat volt az aldeszka is. Ezen hordta be a debreceni piacra a hasított „dücsköt” (tuskó), gyökeret, vágott fát, amiből téli időben „pízelt”.

A *vákáncsos* erdei munkája kora tavasztól őszi betakarításig tartott. Téli időszakban fakitermelésben vett részt, vagy kosarat, seprűt kötött, amelyet a városban házról-házra járva kínálgatott.

A *vákáncsosok* közvetlen elődjai az erdőőrök, erdőtisztviselők voltak, s nem egyszer nézeteltérések, ellentétek is keletkeztek közöttük. A 30-as években arra is kötelezni akarták őket a városi hatóságok, hogy a termelt tuskót telepre szállítsák. Török Gábor erdőmérnök, városi erdőmester helyzetüket megértve, indítványozta, hogy ne kelljen nekik gyűjtőhelyre szállítani a tuskót, mert erre képtelenek. („Debreczen” 1935. febr. 28.)

Egy-egy *vákáncsos* átlagban két hold földet kapott, de ha nagyobb családja volt, erejéhez mérten többet is vállalhatott. A legtöbb *vákáncsos* Debrecen határában élt, ez érthető, mert a városnak 45 ezer hold erdeje volt. Ha figyelembe vesszük az átlagos ötvenes vágásfordulót, valamint azt, hogy a felújítás nagy része sarjaztatással történt, mintegy 300 holdra tehető az évente végzett

mesterséges erdősítés. Mivel egy területen legalább három évig gazdálkodott, mintegy 300 körülire tehető ez időben a debreceni *vákáncsos családok* száma.

Dr. Kiss Lajos említett cikkében 1924-ből 850, 1935-ből 250, 1940-ből 160 debreceni *vákáncsos család*ot említ. 1924-es adata túlzott lehet, bizonyára benne van az alkalmi erdei munkások száma is. A későbbi adatokban pedig aligha vannak benne a nem az erdőn lakó *vákáncsos családok*.

A Debreceni Városi Tanács 1935-ben elhatározta, hogy egy helyre telepíti a szétszórta élő *vákáncsosok* egy részét. 1937-ben a Veker-lapason, a Kati-hídnál 48 *vákáncsos* családot telepítettek le, akik eddig szétszórta éltek az erdőpusztákon, hogy a monostorpályi út mentén a terméketlen homokot erdősítsék. E telep részben még ma is áll.

A régi *vákáncsos*ság mint társadalmi réteg megszűnt. Vákáncsosnak nevezhető hivatásos erdei munkás ma már nincs. Aki közülük, vagy utódaik közül erdészeti munkát végez, ma már jól fizetett erdőgazdasági munkás. Végleg eltűnt a *vákáncsosnyomor*, s vele együtt a földkunyhó és szociális elesettség, amelyre ma már csak az idősebbek emlékeznek.

A gyéritések témájának szentelték az Allgemeine Forstzeitschrift 1975. augusztus 23. 33/34. számát. A vendégszerkesztő prof. dr. Peter Abetz a Baden-Württembergi Erdészeti Kísérleti és Kutató Intézet Fatermészeti Osztályának vezetője volt. A gyéritések új irányelveinek és technológiájának, munkaszervezési és ökonomiai kérdéseinek megítélésére, az új gépek bemutatására Braunschweigben került sor ülés-szak keretében. Az itt elhangzott előadások, viták és a bemutató tapasztalatainak összefoglalása képezi az említett lapszám lényegét.

Tekintettel arra, hogy hazai gyéritési kísérleteink eredményei, erdőnevelési javaslataink gyakorlati bevezetése számos vonatkozásban a braunschweigi rendezvényen elhangzottakhoz hasonló, célszerűnek látszik a lapban közöltek ismertetése és a számkunkra fontosabb megállapítások kiemelése.

P. Abetz:

A gyérités vége, avagy változása?

(Ende oder Wende der Durchforstung? AFZ 653.)

A különös cím tulajdonképpen a gyéritési tanácskozás és bemutató mottójára utal, ami a több, mint 1200 résztvevőben a rendezvény befejezése után kialakult. Az előadások felölelték a gyérités komplex témáját, amelyek után bemutatták a különböző közelítő utakat, a mértani gyéritést, valamint a magas színvonalú gépesítési megoldásokat. A gyéritések racionalizálási kísérleteit mégsem sikerült meggyőzően bemutatni, mert hiányzott a nélkülözhetetlen partnert jelentő erdőművelés.

Igy alakult ki az a benyomás, hogy a rövid távú megoldásokért és a vélt előnyökért nem vették kellően figyelembe a gépesítés erdőművelési hatásait. Elérkezett a legfőbb ideje annak, hogy a gazdaságpolitikai célok figyelembevételével határozzák meg az erdőművelési lehetőségeket. Ezen a téren még nagy a bizonytalanság. A termőhelyfeltárás megalapozza a fafajmegválasztást. A termelési célok megvalósítására ezt követően kerülhet sor. Ehhez nem ad a kutatás elegendő ajánlást a sokszor ellentmondó kutatási eredmények miatt. Ugyanakkor a gyakorlat még túlságosan ragaszkodik a hagyományos megoldásokhoz. Hiányzik a kipróbált kapcsolat az erdőművelési kutatás és gyakorlat között.

A gazdasági problémák a napi feladatok megoldására irányították a figyelmet. A korábbi években alakult ki az annakidején szintén vitatott gépesítés az erdősítési munkákban. Ennek eredményei a jelen problematikus faállományai lettek. Napjainkban a gyéritési eljárásokon van a sor, amelyek a holnap és a holnapután gondot jelentő faállományait szülik egészen a vágáskorig. Nagy veszélyt jelent, ha az erdőművelés nem veszi a gyéritéseket ismét azonnal a gondjaiba és ha csak az ösidőkben bevált hagyományokhoz ragaszkodik.

A mai helyzet súlyosabb választ előlédzte, hogy az erdész többoldalúan ösztönzik, reformokkal terhelik, és előlédzik annak a veszélyét, hogy elveszti a kapcsolatot az erdővel, amelynek neveléséhez határozott utasításokra van szükség. A gazdasági kényszer hatására könnyen elvész a gyérités valóságos célja, amelynek lényege a